

Gert Oostindie
met medewerking van
Ireen Hoogenboom
en Jonathan Verwey

SOLDAAT IN INDONESIË

1945-1950

*Getuigenissen van een oorlog
aan de verkeerde kant van de geschiedenis*

2017 Prometheus Amsterdam

Dit boek werd mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de Stichting Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, de Stichting Professor van Winter Fonds en het KITLV.

Zie voor verdere informatie: <http://www.kitlv.nl/research-projects-dutch-military-operations-in-indonesia/>

Een belangrijk deel van dit boek bestaat uit citaten. Hiervoor is gekozen om zoveel mogelijk de betrokken militairen/veteranen zelf aan het woord te laten.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

Eerste druk 2015

Vijfde druk 2017

© 2015 Gert Oostindie

Omslagontwerp CMRB

Foto omslag Solo, Midden-Java, 21 december 1948. Soldaten van de TNI hebben zich overgegeven. T. Schilling, Dienst Legercontacten, Nationaal Archief

Foto auteur Anneke Hymmen

Zetwerk Mat-Zet bv, Soest

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 351 4349 4

Inhoud

	Woord vooraf	7
1	Inleiding	15
2	De missie	51
3	Een ver land met vreemde mensen	67
4	De tegenstander	89
5	Politiek en krijgsmacht	111
6	Oorlogsmisdaden: analyse	142
7	Oorlogsmisdaden: getuigenissen	179
8	Reflectie op geweld	220
9	Soldatenleven	245
10	Thuiskomst	280
	Verantwoording en woord van dank	305
	Bibliografie en leeswijzer	321
	Woordenlijst	347
	Afkortingen	349
	Personalía geciteerde militairen	351
	Register	377

Woord vooraf

Onze oorlog in Indonesië roept een mensenleven later nog steeds heftige emoties op. Dat is niet vreemd. Nederland zette indertijd 220.000 militairen in voor een strijd die niet werd gewonnen en achteraf steeds vaker als fout is betiteld. De eerste decennia na het debacle werd de oorlog weggestopt in een vergeten hoekje van het collectieve geheugen. Sinds de oorlog is herontdekt draait het publieke debat voornamelijk om de vraag of Nederlandse militairen zich schuldig hebben gemaakt aan oorlogsmisdaden. Dat is maar één invalshoek, er zijn bredere vragen te stellen over een episode die gelijktijdig een dekolonisatie- en een onoverzichtelijke burgeroorlog was en een sterk gemilitariseerde Republiek Indonesië voortbracht. Maar de vraag over oorlogsmisdaden blijft van groot belang, al was het maar omdat Nederland veel waarde pleegt te hechten aan de internationale agenda van mensenrechten, in vrede en oorlog. Daar hoort reflectie op het eigen militaire verleden bij.

Sinds de soevereiniteitsoverdracht in december 1949 deed de Nederlandse regering drie opmerkelijke uitspraken over de oorlog in Indonesië. In 1969 stelde minister-president Piet de Jong dat Nederlandse militairen zich weliswaar schuldig hadden gemaakt aan specifiek benoemde ‘excessen’ – een eufemisme voor oorlogsmisdaden – maar ‘dat de krijgsmacht als geheel zich in Indonesië correct heeft gedragen’. In 2005 betuigde het kabinet-Balkenende bij monde van minister Ben Bot van Buitenlandse Zaken spijt voor het Indonesië aangedane leed en verklaarde dat Nederland een oorlog ‘aan de verkeerde kant van de geschiedenis’ had gevoerd. Een oorlog dus die,

achteraf gezien, (zo) niet gevoerd had moeten worden. In 2011 ten slotte verontschuldigde het eerste kabinet-Rutte zich bij weduwen van standrechtelijk gefusilleerde Indonesische mannen in het Javaanse dorp Rawagede. Later volgden opnieuw excuses, steeds gekoppeld aan specifieke gevallen zoals Zuid-Sulawesi, maar niet voor het Nederlands militair optreden in ruimere zin.

Dát aan Nederlandse zijde oorlogsmisdaden zijn gepleegd is duidelijk. Er zijn inmiddels verschillende studies verschenen waarin misdrijven zijn gedocumenteerd. Ook in de pers worden regelmatig nieuwe gevallen aan de orde gesteld, of reeds bekende opnieuw onder de aandacht gebracht. Maar op welke schaal en onder welke condities er sprake was van zulke ‘ontsporingen’ – en of die term toereikend is – blijft onduidelijk en omstreden.

Veteranen hebben flink van zich laten horen in deze debatten. Dat is logisch: zij waren er, zij beleefden de rauwe werkelijkheid, zij weten waarover zij het hebben. Zij spreken echter allerminst met één stem, en zeker niet waar het gaat om oorlogsmisdaden. Een beperkt aantal van hen laat ook nu nog van zich horen in de pers, veel meer hebben over hun ervaringen gepubliceerd, of dit laten doen. Elk van deze egodocumenten apart is slechts een individuele getuigenis, maar een onbevangen, systematische analyse van het gehele corpus kan een evenwichtiger beeld opleveren, en daarmee ook meer inzicht in de oorlog op zich.

Dat is het uitgangspunt van dit boek, gebaseerd op alle bekende gepubliceerde egodocumenten van militairen die tussen 1945 en 1950 dienden in de Nederlandse krijgsmacht in Indonesië.* Het is een unieke bron – 659 dagboeken, correspondenties, gedenkboeken, memoires, biografische schetsen, een kleine 100.000 bladzijden tekst waarin 1362 militairen en veteranen aan het woord komen. Het is een bron die met voorzichtigheid moet worden behandeld – daarover la-

* Formeel behoorde het KNIL niet tot de Nederlandse krijgsmacht (KL en KM), maar tot die van Nederlands-Indië. In de naoorlogse situatie verloor dit formele onderscheid echter zijn betekenis. Daarom wordt in dit boek, maar bijvoorbeeld ook in de regeringsreactie op de Excessennota, gesproken over ‘de Nederlandse krijgsmacht’, waaronder dan ook het KNIL wordt verstaan.

ter in dit boek meer – maar die niettemin voldoende stof biedt voor een stevige bijdrage aan het debat over de oorlog.

Wat leverde het onderzoek op? Allereerst een boek waarin deze mannen, en een enkele vrouw, rechtstreeks aan het woord komen, vaak zeer indringend, in formuleringen die zijzelf kozen of autoriseerden. In die zin is dit boek ook een bloemlezing. Ogenschijnlijk vertelt het verhaal zichzelf, maar dat is bedrieglijk. Er zijn thema's gekozen vanuit de gedachte dat deze helpen de oorlog en het denken en handelen van de militairen te begrijpen. Uit een overvloed van passages werden citaten geselecteerd, waarbij zeggingskracht en representativiteit leidend waren. Het zou goed mogelijk zijn geweest nog honderden bladzijden te vullen met citaten van vergelijkbare toon en strekking.

Het onderzoek levert een beeld op van grote diversiteit, een breed palet van herinneringen, waarnemingen, visies en gevoelens. Er zijn wel patronen te ontwaren. Allereerst over de vraag hoe de uitgezonden militairen dachten over de missie die zij te vervullen hadden in een voor hen volkomen vreemd land. De trend is duidelijk. Werd aanvankelijk in termen van bevrijding en vervolgens het brengen van orde en veiligheid gedacht, nog tijdens de oorlog groeiden scepticisme en cynisme. Vooral in het laatste oorlogsjaar, toen de perspectieven snel verslechterden, was sprake van demoralisering; dit kan hebben bijgedragen aan ontsporingen. Na de oorlog gingen steeds meer veteranen twijfelen aan de zin van de oorlog.

Welk beeld hadden Nederlandse militairen van Indonesië? Veruit de meesten arriveerden met slechts de vaagste ideeën over het land en de bevolking. Opmerkingen over de bevolking variëren van sympathie via paternalisme en exotisme tot ronduit racisme. Positief gesteld: men wilde de 'inlanders' beschermen tegen de gewoonlijk zeer negatief beschreven militaire vijand. Toch ontstond ook wel begrip voor de voorvechters van onafhankelijkheid – bij sommigen al in de latere oorlogsjaren, veel sterker daarna. De wijze waarop de tegenpartij, of beter tegenpartijen, oorlog voerden wordt echter onverminderd negatief beoordeeld. Het argument dat de vijand onberekenbaar en wreed vocht wordt ook achteraf nog in eigen kring als verklaring en rechtvaardiging aangevoerd voor keihard optreden.

Waar het gaat over de eigen krijgsmacht vallen de scheidslijnen op tussen de Nederlandse Koninklijke Landmacht (KL) en Koninklijke Marine (KM) enerzijds, het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) anderzijds. Nederlandse militairen oordelen ambivalent over harde methodes van het KNIL, en over hun lokaal geworven collega's, van wie wordt gezegd dat ze moedig, effectief en dus onmisbaar, maar vaak ook zeer gewelddadig zijn. Over de Nederlandse politiek wordt veelvuldig negatief geoordeeld: het verre Den Haag begrijpt niets van de werkelijkheid ter plekke, heeft zwakke knieën, verkwan-selt militair succes aan de onderhandelingstafel uit angst voor de internationale opinie.

Het overgrote deel, tussen 75 en 80 procent, van de militairen en veteranen maakt geen melding van oorlogsmisdaden, verklaart expliciet hiervan geen dader of getuige te zijn geweest, en/of weerspreekt uitdrukkelijk dat zulke misdrijven überhaupt aan de orde waren. Slechts een minderheid spreekt wel over ontsporingen. Toch werden in het corpus van 659 egodocumenten bijna 800 oorlogsmisdaden geïdentificeerd, van brandstichting en roof via mishandeling en marteling tot individuele en collectieve fusillades. In de helft van deze vermeldingen gaat het om dodelijke slachtoffers, zoals in standrechtelijke executies en het 'op de vlucht' neerschieten van gevangenen; de volgende categorie, een kwart, betreft mishandelingen. Dit zijn onthutsende gegevens.

Vragen rond onderrapportage en representativiteit worden in dit boek uitvoerig besproken. Het is een illusie te denken dat er ooit een harde vaststelling zal kunnen worden gemaakt van het aantal door militairen van de Nederlandse krijgsmacht begane oorlogsmisdaden. Logischerwijs vormen de in dit corpus gevonden verwijzingen naar misdrijven – gesignaleerd door slechts een fractie van de totale krijgsmacht – slechts het topje van de ijsberg. Elementair rekenwerk suggereert dat het aantal oorlogsmisdaden eerder in de orde van de tienduizenden dan de duizenden moet worden geschat. Als collectief maakte de Nederlandse krijgsmacht zich in een context van contra-guerrilla op significante schaal schuldig aan oorlogsmisdrijven; ontsporing van geweld was een structureel, geen incidenteel fenomeen, zo moet haast wel worden geconcludeerd. Dat is een heel ander beeld

dan het kabinet-De Jong in 1969 schetste, en een conclusie die slecht past in een rooskleurig nationaal zelfbeeld waarin zulk geweld slechts wordt geassocieerd met andere staten.

Hieruit mag beslist niet worden afgeleid dat alle militairen hierbij betrokken waren. Evenmin dat de legerleiding systematisch aanzette tot oorlogsmisdaden, als een geoorloofde praktijk. Dat werd juist expliciet verboden. Over de militaire en politieke verantwoordelijkheid voor misdrijven kunnen op grond van dit corpus slechts voorzichtige uitspraken worden gedaan: over de commandoketen zijn in de egodocumenten onvoldoende, en bovendien tegenstrijdige uitspraken te vinden. Wel wordt aannemelijk dat zeer veel vrijheid werd gelaten aan lagere (onder)officieren. Het lijkt er op zijn minst op dat preventie en bestraffing van oorlogsmisdaden geen hoge prioriteit hadden, zeker toen het conflict verhardde en de krijgskansen keerden. Dat is een verontrustende conclusie die door andere onderzoekers, op grond van geheel andere bronnen, ook is getrokken.

Waar geweld wordt beschreven is er ook over nagedacht, zowel ter plekke als (veel) later. Die reflecties zijn divers. Er worden verklaringen aangedragen die soms ook het karakter van een rechtvaardiging willen hebben: de onvoorspelbare uitdagingen van contraguerrilla; de noodzaak snel te beslissen, *better safe than sorry*; represailles, wraak voor gruweldaden van de vijand. Er is ook twijfel, spijt soms over eigen gedrag of over ervaren medeplichtigheid – dat wordt met het vorderen der jaren, dus vooral in de memoires en biografische schetsen, vaker en uitdrukkelijker verwoord.

In de laatste twee thematische hoofdstukken staan het soldatenleven en vervolgens de periode van en vooral na thuiskomst centraal. Zoveel mogelijk is aan de egodocumenten ontfoetseld waarover militairen tijdens de oorlog niet, slechts terloops of besmuikt schreven, zoals stress en seks. Waar nogal wat (voormalige) militairen excessief geweld mede plaatsen in een context van *better safe than sorry* ligt het voor de hand angst en stress te relateren aan zulk gedrag. De veelal verzwegen, maar kennelijk breed verbreide praktijk van betaalde seks – verkrachtingen worden zelden vermeld – suggereert een afwijking van de normen van thuis. Het is niet uitgesloten dat hier een parallel ligt. Waar de oorlogssituatie leidde tot ontremming, tot verla-

ging van de normatieve drempel voor seks, kan dit ook voor het gebruik van buitensporig geweld hebben gegolden.

In de verhalen van veteranen die lang na thuiskomst hun ervaringen en gevoelens (laten) optekenen valt een zekere verongelijkheid op: over de veelal gedwongen inzet in een oorlog die achteraf fout ging heten, over gemiste burgerjaren, over gebrek aan waardering door politiek en maatschappij, over onbegrip, zelfs in hun naaste omgeving. In die zin getuigen deze egodocumenten vaak meer van – op zich begrijpelijk – zelfbeklag dan van zelfverwijt. Trauma wordt allengs een thema. En gaandeweg wordt openlijker en meer kritisch over geweld gesproken, ook al verklaart een grote meerderheid uitdrukkelijk zelf geen getuige, laat staan dader van oorlogsmisdaden te zijn geweest. Dat laatste verklaart de felle toon waarop veteranen zich in latere debatten hebben verweerd tegen wat zij zagen als onge-rechtvaardigde beschuldigingen.

Hoe verhouden de ijkpunten 1969-2005-2011 zich tot de bevindingen in dit boek? Zelfs een uiterst voorzichtig geformuleerde conclusie ondergraaft het regeringsstandpunt uit 1969 dat excessief geweld uitzonderlijk was. De conclusie uit 2005, dat Nederland deze oorlog achteraf bezien niet (zo) had moeten voeren, is primair een politieke gevolgtrekking, uit wetenschappelijk perspectief hooguit te onderschrijven met de vaststelling dat álle door moederlanden aangegane dekolonisatieoorlogen uiteindelijk een verouderd wereldbeeld weerspiegelden en faalden. Vanuit dit perspectief werd de ondertitel van het boek gekozen en wordt in de titel gesproken over ‘Indonesië’, niet ‘Indië’.

Het excuus dat de Nederlandse regering in 2011 aanbood voor specifieke oorlogsmisdaden was opnieuw een politiek gebaar, overigens afgedwongen in de rechtszaal. Veteranen wijzen Nederlandse excuses vaak af onder verwijzing naar oorlogsmisdaden van de tegenstanders. Dat de tegenpartij(en) zich daaraan op grote schaal schuldig maakte(n) is duidelijk. Of daarom alle partijen excuses zouden moeten maken is een andere vraag, die weer samenhangt met de kwestie van de legitimiteit van de oorlog op zich en daarmee de vraag wie de agressor was die tegengeweld uitlokte – daarover werd inder-tijd verschillend geoordeeld, maar ook achteraf nog wel. Die afwe-

ging, en überhaupt de vraag of excuses en financiële genoegdoening terecht en wenselijk zijn, is een politieke *perkara* en geen onderwerp van dit boek. *Soldaat in Indonesië* suggereert wel dat eventuele verdere statelijke gebaren van genoegdoening betrekking zouden hebben op een veel groter aantal oorlogsmisdaden dan in Nederland lang is aangenomen.

In *Soldaat in Indonesië* worden geen morele oordelen geveld. Het doel van het onderzoek was om zonder vooringenomenheid wezenlijke aspecten van de oorlog en de verwerking ervan te reconstrueren en daarbij recht te doen aan diegenen die hun eigen ervaringen en herinneringen te boek stelden of te boek lieten stellen. In die zin is *Soldaat in Indonesië* ook een eerbewijs aan deze mannen. Gelijktijdig worden aan de hand van hun verhalen lastige vragen gesteld en soms pijnlijke conclusies getrokken, vooral over gebruik en verklaring van extreem geweld. Uit hedendaags perspectief is het onvermijdelijk, zelfs geboden, dat deze vragen ter tafel worden gebracht. *Soldaat in Indonesië* maakt echter ook duidelijk dat vele betrokkenen al tijdens de oorlog en zeker daarna worstelden met deze vragen. Niet alleen vragen over zin en rechtvaardiging van deze oorlog, maar ook over het gebruik van geweld: waar liggen de grenzen, voor het collectief en voor mij persoonlijk?

Noot voor de lezer

De citaten zijn onveranderd overgenomen uit de originele egodocumenten, afgezien van incidentele veranderingen in interpunctie, gebruik van hoofdletters en evidente typefouten. In de overige teksten is bij de spelling van persoons- en geografische namen gekozen voor de moderne Indonesische spelling. Bij citaten uit egodocumenten is de datum van publicatie en/of oorspronkelijke notitie vermeld. Ook is het type bron aangegeven, als volgt:

Artikel: art

Biografie: bio

Brieven: brv

Bundel: bdl

Dagboek: dgb

Gedenkboek: ged

Interview: int

Memoires: mem

Roman: rom

Anders: and

1 Inleiding

Zeventig jaar geleden begon de Nederlands-Indonesische dekolonisatieoorlog. In beide landen leeft nog maar een fractie van de laatste generatie militairen, jongemannen nog toen zij werden gerekruteerd. Alle politici en hogere militairen zijn al overleden, die waren immers ouder. Af en toe laat een veteraan zich nog eens interviewen, een enkeling werkt nog altijd aan zijn memoires, maar onvermijdelijk wordt het steeds stiller. De tijd doet zijn werk. Soms vinden nabestaanden brieven of dagboeken en vragen zich af wat ermee te doen. Verwijten zichzelf misschien dat zij vader of opa niet meer hebben bevroegd over die tijd, over wat hij daar meemaakte en hoe dat zijn verdere leven markeerde, of niet.

De Indonesische historische canon is eenduidig. Het was een gerechtvaardigde revolutie waarin een verenigd volk in een heroïsche strijd de kolonisator op de knieën dwong en de onafhankelijkheid bevocht. In het verhaal zoals dat in nationale musea en schoolboeken wordt verteld is nog weinig ruimte voor nuance. Er is nauwelijks reflectie op de diepe interne tegenstellingen van een Indonesische Revolutie waarin Indonesiërs niet alleen vochten tegen de kolonisator maar evengoed onderling, of juist aan de Nederlandse kant stonden en soms ook streden. Er is minder belangstelling voor het onderhandelingsproces en de beslissende steun voor de republikeinen van de internationale gemeenschap, onder Amerikaanse leiding. Het dominante verhaal is er een van heldhaftige militairen. Hun memoires, veelal opgetekend tijdens het regime van generaal Suharto, zijn vervuld van trots. Begrijpelijk, zij werden immers als eensgezinde, doel-

bewuste overwinnaars aan het woord gelaten. Ongetwijfeld zijn er ook andere herinneringen en verhalen, maar die zijn nog marginaal, zij hebben de canon nog niet bereikt.

Van een eenduidige Nederlandse canon kan niet worden gesproken; de Nederlandse herinnering is verbrokken en vol tegenstrijdigheden. De oorlog is zeker niet triomfantelijk bijgeschreven in de annalen van de vaderlandse geschiedschrijving. Logisch, de oorlog liep immers uit op een debacle. De eerste lichterlijven meldde zich vrijwillig om de ‘Jappen’ te verdrijven uit ‘ons Indië’, maar er werd geen strijd geleverd tegen de Japanners. Die hadden al gecapituleerd voordat de eerste Nederlandse troepen voet aan wal zetten. Daarna werd het herstel van ‘Orde en Vrede’ het devies, maar dat lukte niet, althans niet overal en zeker niet blijvend. Wat aanvankelijk werd gepresenteerd als beperkt militair optreden, gericht tegen opstandelingen die weinig steun hadden van de Indonesische bevolking, werd uiteindelijk een echte oorlog, een guerrilla en contraguerrilla van ongekende omvang in de Nederlandse geschiedenis. Een oorlog bovendien die aanvankelijk breed gesteund werd in de Nederlandse politiek, maar waarvan de zin en legitimiteit in de volgende decennia steeds meer in twijfel werden getrokken – culminerend in de verklaring van de Nederlandse regering, in 2005, dat ons land achteraf bezien in deze oorlog ‘aan de verkeerde kant van de geschiedenis’ had gestaan. ‘We’ hadden indertijd niet begrepen dat de tijden voorgoed veranderd waren, dat onze rol in Indonesië was uitgespeeld.

Maar de herinnering en waardering bleven diep verdeeld en het debat over de jaren 1945-1950 bleef heftige emoties oproepen, althans onder de laatsten die deze periode zelf hadden meegemaakt en hun naasten: niet alleen veteranen en hun kinderen, maar ook de families van ‘repatrianten’ die hun Indië hadden verloren en de nieuwe Republiek Indonesië hadden moeten verruilen voor Nederland. Zij werden indringend geconfronteerd met opvattingen waarin het Nederlandse kolonialisme in Indië niet deugde, en dat degenen die daar vooroorlogs deel aan hadden gehad daarmee ook verdacht waren, ‘fout’, evenals degenen die na de oorlog de koloniale orde verdedigden tegen het nationalisme.

Dat verwijt trof zowel de repatrianten als de veteranen, die zich

daarmee gezamenlijk in het beklagdenbankje gezet voelden – sommigen ervaren dat tot op de dag van vandaag zo. Velen zullen al dan niet verbitterd om zoveel onbegrip de schouders hebben opgehaald, sommigen verzetten zich met hand en tand tegen wat zij zagen als vooringenomenheid en een gebrek aan kennis van wat zich in deze jaren werkelijk had afgespeeld. En daarin hadden zij vaak ook wel gelijk: de wijze waarmee achteraf zovelen oordelen velden over een periode waarover zij eigenlijk bar weinig wisten was wel erg gemakkelijk. Gênant in zekere zin, maar niet verrassend. Zoals eigenlijk de hele Nederlandse koloniale geschiedenis maakte ook deze oorlog lange tijd nauwelijks deel uit van het nationale besef. Pas vrij recent wordt er in het onderwijs, de media en het culturele leven enige aandacht aan besteed.

Een koloniale oorlog

Militairen worden opgeleid om oorlog te voeren. Oorlogen die veelal worden aangemerkt als noodzakelijk voor de verdediging van het eigen land, van bondgenoten, of om de wereld veiliger te maken. Het is vroeger anders geweest, maar vandaag zal geen legitieme staat haar eigen leger uitdrukkelijk een agressieve taak toekennen – ‘defensie’ is het parool. Dit geldt zeker voor de Nederlandse krijgsmacht, die naoorlogs in de eerste plaats defensieve taken in NAVO-verband kreeg toebedeeld. In de laatste decennia is de Nederlandse krijgsmacht daarnaast steeds meer bij internationale vredesmissies betrokken geraakt. Deze operaties, altijd in internationaal verband, dragen vaak mede het karakter van opbouwmissies: een combinatie van vredeshandhaving en het bevorderen van lokale ontwikkeling. In die zin worden militairen niet alleen opgeleid om militair af te schrikken, maar ook om ontwikkelingswerk te doen.

Uit een mengeling van overtuiging en welbegrepen eigenbelang heeft Nederland zich sinds de negentiende eeuw, tot aan de Duitse bezetting in 1940, geprofileerd als een neutrale mogendheid met als belangrijkste militaire ambitie de bescherming van de eigen landsgrenzen. Van een sterke militaire cultuur was in Nederland in het interbellum geen sprake; na 1945 evenmin, ook al werd de neutraliteit

opgegeven. Toch organiseerde het Koninkrijk der Nederlanden in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog de grootste militaire operatie uit zijn geschiedenis, niet in Europa maar in de kolonie Nederlands-Indië. De missie die de militairen werd opgedragen was dan wel koloniaal en diende harde Nederlandse economische en geopolitieke belangen, maar klinkt vanuit hedendaags perspectief gezien ook verrassend hedendaags. Het motto was het herstel van rust en veiligheid, het creëren van de voorwaarden voor wederopbouw na een desastreuze buitenlandse bezetting. Opbouwwerk met doelstellingen die aan een hedendaagse vredesmissie doen denken, inclusief het bestrijden van ‘extremisten’ dan wel ‘terroristen’.

De werkelijkheid was een stuk gecompliceerder, en had een koloniale voorgeschiedenis waarin aan de krijgsmacht vanouds heel andere taken waren opgedragen dan in het moederland gebruikelijk was. Het in 1830 opgerichte (Koninklijk) Nederlands-Indisch Leger (KNIL) voerde een lange reeks militaire acties en oorlogen in het kader van de ‘pacificatie’ van de archipel. KNIL en ook politie – in beide gevallen geleid door Nederlanders en overwegend bemand door ‘Indo-Europeanen’ (Indo’s) en Indonesiërs – waren onmisbaar voor het handhaven van orde en rust. Dat was de orde en betrekkelijke rust van een zich gestaag uitbreidende koloniale staat, een staat zonder ander mandaat dan de vanzelfsprekendheid waarmee het ‘moederland’ en de Europese bevolking in de archipel de koloniale orde als passend beschouwden.

Daar werd in de kolonie allengs anders over gedacht, al voor het uitbreken van de oorlog en zeker daarna. Zo proclameerden op 17 augustus 1945, twee dagen na de Japanse capitulatie, Sukarno en Mohammad Hatta de Republiek Indonesië. En zo begon dan die grootste Nederlandse militaire actie, verantwoord als een missie ‘Voor Orde en Vrede’, maar zeker buiten eigen land steeds meer beschouwd als een onversneden koloniale oorlog. Dat is niet vreemd. Het was duidelijk dat de Nederlandse motieven deels welhaast paternalistisch waren, maar overigens ook een keiharde geopolitieke en vooral economisch dimensie hadden: het na de Duitse bezetting straatarme moederland vreesde het zonder een sterke band met ‘Indië’ niet te kunnen rooien.

Voor de militairen van het KNIL, in totaal zo'n 70- tot 80.000, was de situatie in zoverre nieuw, dat het leger opnieuw moest worden opgebouwd na de Japanse bezetting, dat er moest worden samengewerkt met een al snel veel groter Nederlands leger, en dat ook in de Aceh-oorlog nooit sprake was geweest van zo'n massale en gewelddadige strijd met als inzet de soevereiniteit. Dát er geweld moest worden gebruikt om een 'opstand' neer te slaan, dat was voor het KNIL niets nieuws.

Voor de meeste militairen die uit Nederland werden overgevoerd was juist alles nieuw. Niet alleen de tropen, de steeds weer als onpeilbaar omschreven mentaliteit en stemming van de lokale bevolking, maar voor de meesten ook het blote feit dat zij soldaten waren en zich als zodanig moesten opstellen. 100.000 van de 150.000 Nederlanders die tussen 1945 en 1950 in Indonesië gelegerd waren was dienstplichtig; het waren jonge mannen zonder enige militaire ervaring. Ze hadden heel misschien in de meidagen van 1940 Nederlandse militairen aan het werk gezien, daarna vier tot vijf jaar de Duitsers, vervolgens ook de geallieerden. Maar anders dan de zeer beperkte aantallen beroepsmilitairen en sommige oorlogsvrijwilligers hadden zij tot kort voor hun inscheping nooit een geweer in handen gehad, evenmin een militaire opleiding genoten.

De missie waarmee zij op pad werden gezonden werd omschreven als pacificatie en opbouwwerk. Dat daar oorlogshandelingen aan vast konden zitten, zal duidelijk zijn geweest. Maar de duur, omvang en intensiteit van wat uiteindelijk toch een echte oorlog werd, was van geheel andere orde dan verwacht. Aan Nederlandse zijde schatten vrijwel alle partijen – politiek, militair, publieke opinie – dit aanvankelijk veel te optimistisch in; het duurde heel lang voordat dit werd ingezien, en toen bleek een *exit strategy* niet zomaar voorhanden.

Schone oorlogen bestaan niet, en zeker oorlogen die het karakter van guerrilla en contraguerrilla dragen zijn vaak vuil. 'Schoon' is toch al een lastig begrip. Als oorlog al aanvaardbaar is, waar ligt dan de grens tussen een 'reguliere' oorlogshandeling en een ontoelaatbare oorlogsmisdaad? En wat heeft de intentie van de oorlogvoerenden ermee te maken? Heeft de (on)rechtmatigheid van het Nederlandse militaire optreden consequenties voor de beoordeling, achteraf, van

het geweld? Is dat geweld per definitie ‘fout’ omdat inmiddels, (lang) na afloop, de consensus lijkt te zijn dat deze oorlog een onverstandige, ‘foute’ koloniale reflex was? Dat zijn retorische vragen met een moralistische ondertoon. De benadering in dit boek is anders – er worden analytische vragen gesteld over de aard en frequentie van oorlogsmisdrijven, over de context waarin deze worden begaan en over de wijze waarop betrokkenen daarover denken, in de tijd zelf en achteraf.

Verloop van de oorlog

Toen Japan op 15 augustus 1945 capituleerde en twee dagen later de Republiek Indonesië werd uitgeroepen, waren er geen Nederlandse troepen aanwezig op Java en Sumatra. De orde moest worden bewaakt door een ongemakkelijke coalitie van de in september gelande Britse troepen – onderdeel van het geallieerde South East Asia Command – en het verslagen Japanse leger. De Britse legerleiding in Zuidoost-Azië onder commando van Lord Louis Mountbatten was zich ervan bewust dat er in delen van Indonesië grote weerstand bestond tegen herstel van de koloniale orde, en evenzeer dat de eigen militaire middelen verre tekort schoten. Het devies was daarom terughoudendheid om geen Indonesische agressie op te wekken en afstand houden tot de Nederlands-Indische regering die de kolonie snel weer onder controle wilde krijgen.

Het lukte de Britten echter niet om de orde te handhaven, evenmin om zelf buiten de strijd te blijven. Door republikeinse politici en militairen werden de Britse troepen gezien als handlangers van het Nederlandse kolonialisme, die hoe dan ook niet welkom waren. Op verschillende plekken, vooral in Surabaya, vond eind oktober-begin november 1945 een strijd plaats waarbij honderden Britse militairen en een veelvoud van Indonesische strijders om het leven kwamen. Voor de Britten was hier geen eer of strategisch voordeel te behalen. Tussen juni en december 1946 vertrokken alle troepen. Nederland was toen inmiddels ook militair weer terug in de archipel, al zou die aanwezigheid op Java en Sumatra tot de zomer van 1947 beperkt blijven tot enkele enclaves (in en rond Jakarta, Bandung, Sema-

rang, Surabaya; Palembang en Medan). Waar de Britten al snel waren gaan bemiddelen, ervan overtuigd dat een terugkeer naar de vooroorlogse koloniale status-quo met de dag ondenkbaarder werd, oordeelde het Nederlandse gezag anders. Herstel van de orde onder Nederlands gezag was de prioriteit; of en hoe vervolgens met de nationalisten moest worden samengewerkt bleef nog lang een omstrede kwestie tussen bestuurders onderling en tussen de bestuurlijke en militaire top.

Het eerste halfjaar na de Japanse capitulatie werd de situatie in grote delen van het land gekenmerkt door een felle strijd om het gezag – de verdeel- en-heerspolitiek van de Japanners had daaraan een stevige impuls gegeven. Er was grof geweld tussen rivaliserende Indonesische groepen onderling, maar evenzeer gericht tegen etnische minderheden – eerste en tweede generatie Europese immigranten, de grotere groep van gemengd Indonesisch-Europese afkomst (Indo's) – en tegen 'inlanders' die als collaborateurs werden gezien. Het geweld tijdens deze *bersiap* was gruwelijk. Schattingen omtrent het aantal gedode Europeanen lopen uiteen van 3500 tot ruim 20.000 – dat die cijfers zo ver uiteen lopen zegt veel over de maatschappelijke en administratieve chaos in deze periode. Naar de aantallen vermoorde *peranakan* Chinezen, die al generaties in de kolonie woonden, kan slechts worden gegist. Er werd geplunderd en vermoord. Met de moordpartijen gingen foltering en verkrachting gepaard.

Achteraf is wel gesproken in termen van een genocide. Dat is analytisch een stap te ver; er was geen sprake van een poging de gehele Europese of Chinese bevolking uit te roeien. Het is evenmin aannemelijk dat het geweld van de *bersiap* doelbewust werd georganiseerd en gestuurd door de republikeinse top. Dat neemt niet weg dat deze periode de verhoudingen verder op scherp zette. De noodzaak van herstel van de orde werd sindsdien aan Nederlandse zijde ook wel gelegitimeerd door te wijzen op de noodzaak een herhaling van de *bersiap* te voorkomen. Daarnaast werd wraak uit naam van mishandelde en vermoorde familieleden of vrienden onder KNIL'ers een motief voor eigen geweld.

De periode van de *bersiap* wordt meestal geplaatst tussen september 1945 en begin 1946. Het Britse leger, ondersteund door Japanse

militairen, was verantwoordelijk voor de orde maar slaagde er niet goed in die te bewaren. Het bestuurlijk gezag van Nederlands-Indië vestigde zich onder luitenant-gouverneur-generaal Huib van Mook in oktober 1945 weer in Batavia/Jakarta. Net als voor de Japanse bezetting had de Nederlands-Indische regering een zekere autonomie ten opzichte van de Nederlandse politiek, maar in de praktijk werd 'Batavia' steeds afhankelijker van Den Haag. De Indische regering miste de militaire en politiemacht om zich te doen gelden en dus de Republiek Indonesië krachtdadig te bestrijden. De opbouw van de politie zou nooit meer goed lukken.

De wederopbouw van leger en vloot was een ander verhaal. Het KNIL maakte al voor de Japanse capitulatie een herstart, zij het nog in ballingschap in Australië. Het koloniale beroepsleger werd in de hierop volgende maanden opgebouwd, zowel met vooroorlogse militairen, veelal net bevrijde krijgsgevangenen, als met nieuwe vrijwilligers. Eind 1946 was de sterkte 37.000, twee jaar later zelfs 60.000; tussen 1945 en 1950 zouden zo'n 75.000-80.000 man dienen in het KNIL. De opbouw van troepen uit Nederland liet langer op zich wachten, mede omdat de Britten hun ontscheping tegenhielden. De eerste volledige bataljons Nederlandse oorlogsvrijwilligers arriveerden pas in maart 1946, de eerste troepen met dienstplichtigen, de 1^e divisie '7 December', in het najaar van 1946. Het was in Den Haag duidelijk geworden dat de strijd langer zou duren dan aanvankelijk was verwacht, en dat KNIL en oorlogsvrijwilligers alleen het niet zouden kunnen opknappen. In het voorjaar van 1946 werd daarom de grondwet gewijzigd om ook dienstplichtigen te kunnen inzetten. Er zouden uiteindelijk 100.000 Nederlandse dienstplichtigen naar Indië worden gestuurd, naast zo'n 30.000 oorlogsvrijwilligers en zo'n duizend beroepsmilitairen. Daarnaast waren er dus de tienduizenden in de archipel geworven KNIL'ers – totaal dus, enige overlap inbegrepen, een kleine 220.000 manschappen, vrijwel uitsluitend mannen: KL (120.000), KNIL (75-80.000) en KM (20.000).*

De grootste omvang van het militaire apparaat werd bereikt in de

* Het totaal van 220.000 ligt wat hoger dan de gebruikelijke schatting (200.000); zie de website voor een verdere toelichting op de cijfers betreffende de krijgsmacht: <http://www.kitlv.nl/research-projects-dutch-military-operations-in-indonesia/>.

eerste helft van 1948, toen de verschillende onderdelen tezamen zo'n 150.000 militairen telden, inclusief KNIL'ers; daarna begon de reparëring van de eerste lichten, de inmiddels zeer ervaren oorlogsvrijwilligers. Van de 220.000 waren ongeveer 160.000 uit Nederland afkomstig of behorend tot wat in Indië als de 'Europese' bevolking gold, en 60.000 inheems.

Als onderdeel van het KNIL waren er nog de 'speciale troepen', commando's – nooit meer dan duizend, maar van grote betekenis: het Depot, later Korps Speciale Troepen (DST/KST), de 'Groene Baretten' waaraan de naam van kapitein Raymond Westerling is verbonden, en de 'Rode Baretten', para's. Anders dan het Nederlandse deel van de krijgsmacht was het KNIL inclusief het DST/KST in etnisch opzicht zeer divers, althans in de lagere rangen. De hoogste rangen werden bekleed door Nederlanders, daaronder werden de militairen voornamelijk lokaal gerekruteerd. Deels betrof dit juridische 'Europeanen', zowel totoks, in Indië geboren blanken, als Indo's van Europees-Aziatische afkomst. Deels ging het om wat werd aangeduid als 'inlanders': Javanen, Molukkers c.q. Ambonezen, Menadonezen en Madurezen.

De Nederlandse en Nederlands-Indische regering hadden, ondanks hun grote weerzin tegen de republikeinen en in het bijzonder de 'collaborateur' Sukarno, vrij snel begrepen dat er hoe dan ook gesproken en uiteindelijk onderhandeld moest worden. Dit was mede noodzakelijk omdat de internationale publieke opinie steeds kritischer werd over Nederlandse pogingen de koloniale status-quo te herstellen of ten minste de regie te voeren over een geleidelijke overgang naar postkoloniale verhoudingen. Potentieel van grote betekenis was het op 15 november 1946 geparafeerde verdrag van Linggadjati. Alleen al de onderhandelingen naar dat verdrag impliceerden dat Den Haag – hiertoe aangezet door Van Mook – schoorvoetend de nationalistes als gesprekspartner had geaccepteerd en bovendien inzag dat op termijn de onafhankelijkheid onvermijdelijk was. De republikeinen op hun beurt toonden zich, althans op dat moment, bereid om Nederland ook in de toekomst nog een bijzondere rol ten aanzien van Indonesië te laten spelen.

In het verdrag van Linggadjati erkende Nederland de Republiek